

ВІДТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТВОРІВ ГЕТЕ В ОРИГІНАЛІ ТА ПЕРЕКЛАДІ: ПРОБЛЕМА АДЕКВАТНОСТІ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ

Стаття посвячена воспроизведенню національно-культурних особливостей оригінальних творів І. В. Гете і їх перекладів на український мовний різноманітними письменниками; розглянуті питання проблеми адекватності.

Ключевые слова: *переклад, адекватність, національно-культурні особливості, оригінал, транслітерація, транскрипція, Гете, "Фауст".*

The article deals with the reconstruction of the national cultural features in the original works by J. W. Goethe and their translation into Ukrainian; questions of adequacy of translation problems.

Keywords: *translation, adequacy, original, transliteration, transcription, Goethe, "Faust".*

Значення перекладу в історії людської культури величезне, але незаперечним є той факт, що процес перекладу або міжмовна трансформація є надзвичайно складним явищем, оскільки відбувається не лише зіставлення різних мовних систем, а й зіткнення різних культур, і навіть цивілізацій. Беручи до уваги надзвичайно важливу роль художнього перекладу у розвитку мови і збагаченні культури народу, безсумнівно парадоксальним є те, що таке розповсюджене явище, як переклад, — все ще залишається недостатньо вивченим.

Теорією, історією та практикою перекладу займалися С. Влахів, С. Флорін, Л. Гінзбург, О. Кундзіч, М. Рильський, І. Франко, П. Тичина, М. Лукаш, П. Топер, О. Смирнов, М. Алексєєв. Проблемам адекватності при перекладі та перекладу художньої літератури присвячені роботи таких вчених, як: Т. Р. Кияка, А. М. Науменко, В. В. Демецької, О. Д. Огуй, Т. Є. Некряч, Ю. П. Чала, І. В. Корунця тощо. Їхні

дослідження висвітлюють надзвичайно цікаві питання художнього перекладу.

Дане дослідження присвячене вивченню можливості передачі національно-культурних особливостей у перекладах творів Гете. Слід зауважити, що твори Гете перекладалися багатьма мовами, особливо вдалимими були переклади українською та російською мовами, які створювалися М. Лермонтовим, І. Я. Франком, М. Лукашем, М. Заболоцьким, Ф. Тютчевим, В. Левіком, Б. Пастернаком, М. Орестом, В. Стусом тощо. У статті досліджуються переклади твору “Фауст” І. Я. Франком, Д. Загулою, Д. Наливайком, М. Т. Улезком.

Метою статті є дослідження національно-культурних особливостей творів Гете та лінгвістичних засобів і їхнє відтворення в оригіналі та перекладах.

Мета зумовила розв’язання таких **завдань**: 1) систематизувати й узагальнити національно-культурні особливості творів Гете; 2) виявити проблеми адекватності відтворення національно-культурних особливостей творів Гете при перекладі з німецької мови українською.

Враховуючи поставлені завдання статті, доцільним буде розгляд такого засобу лексико-граматичних перекладацьких трансформацій, як компенсація, завдяки якому і з’являється можливість рівноцінної передачі змісту оригіналу. Усе це зумовило **актуальність** статті. Завдяки саме компенсації перекладач отримує можливість в повній мірі відтворити ідею першотвору, стильові своєрідності оригіналу, зберегти його красу, а також відтворювати побут епохи та країни, до якої належить оригінал [1: 159].

Характерні особливості художньої літератури, безмежна різноманітність лексичних, граматичних і синтаксичних засобів мови, виявлення у кожному випадку індивідуальної художньої манери письменника, розмаїття сполучень книжно-письмової і усної мови, — все це надзвичайно ускладнює питання проблем і складність художнього перекладу. При перекладі художньої літератури завжди постає завдання — відтворити індивідуальну своєрідність першоджерела.

Останнім часом у мовознавстві з’являються наукові праці, присвячені як творчості Гете (О. Білецький, Ю. Бойко-Блохін, Н. Бондаренко, В. Жила, Д. Затонський, А. М. Науменко, Є. Нечепорук, М. Новикова, Л. Рудницький, Б. Шалагінов, К. Шахова та ін.), так і дослідженням, які характеризують взаємозв’язки української літератури з німецькою (Г. Пестрій-Кошелєць, Г. Вервес, В. Лук’янова, В. Гладкий, О. Панченко). У цих працях досліджуються та характери-

зуються джерела українсько-німецьких літературних зв'язків та їхнє значення для розвитку світового літературного процесу.

Щодо проблем перекладу творів Й. В. Гете українською мовою, особливу увагу слід приділити працям Ю. Бойко-Блохіна. Ю. Бойко-Блохін відзначає, що на особливу позитивну оцінку заслуговує переклад М. Лукашем гетевських прислів'їв та афоризмів у творі “Фауст”, оскільки авторові перекладу вдалося влучно, стисло й виразно передати гостроту думки німецького поета. Так, досить відомий афоризм Фауста із третього акту другої частини трагедії:

*Nur der verdient die Gunst der Frauen,
Der kräftig sie zu schützen weiss.*

М. Лукаш перекладає такими словами:

*Лиш той любові жінки вартий,
Хто вмів захистить її.*

Відомим науці є той факт, що мова німецького поета у “Фаусті” позначена нашаруванням різних мовних верств. У творі помітні істотні та багатогранні течії розвитку німецької мови, починаючи від Лессінга, Гердера і ваймарського двору до бюргерства і служниць. І всю цю складність мови, її різношаровість вдалося схопити і передати українському перекладачеві. На безперечну похвалу вченого заслуговують новоутворені Лукашем неологізми, які досить часто зустрічаються, особливо у другій частині перекладу трагедії. Це, здебільшого, слова з двома коренями: “*красоприхильник*”, “*красолюбцям*”, що, на думку критика, є досить вдалим.

У реаліях, що зустрічаються у творах Гете, наочно виявляється близькість між мовою і культурою: поява нових реалій в матеріальному й духовному житті суспільства веде до виникнення відповідних слів у мові. Відмінною рисою реалії є характер її наочного змісту. Як мовне явище, найбільш тісно пов'язане з культурою, ці лексичні одиниці швидко реагують на всі зміни в розвитку суспільства. Серед них завжди можна виділити реалії — неологізми, історизми, архаїзми і кожний тип реалій вимагає індивідуального підходу при перекладі [2 : 178]. Наприклад, досить точно передано алітерацію у словах Злого Духа в його діалозі з Гретхен (сцена “Собор”):

*Aus dem vergriffnen Büchelchen
Gebete lalltest.*

І у перекладі М. Лукаша українською мовою:

*З пошарпаної книжечки
Молитва лебеділа.*

Звуковим ефектом є алітерація приголосного звуку “л”, який виявляє велику силу, у обох текстах: у першотворі й у перекладі. Це звук-образ, надто важливий зі стилістичного погляду; він відрізняється від інших звуків яскравою виразністю, перекриваючи й затінюючи інші плавні.

“Фауст” — глибокий філософський трактат, філософська побудова якого вимагає читацької підготовленості та знання основ філософії Канта, яка прийшла на зміну емпіризму та скептицизму, що домінували доти. Саме ці дві філософські течії уособлюють головні антиподи трагедії: Фауст — ідеаліст, який шукає сенс життя і вічні істини, а Мефістофель прагне лише до миттєвого чуттєвого задоволення і намагається схилити до цього Фауста.

В оригіналі філософські думки перетинаються з нецензурною лайкою. Персонажі “Фауста” у перекладі М. Лукаша вже не є німцями, до їхніх образів проникли елементи української ментальності. Саме цим можна пояснити вибірковість перекладача у пом’якшенні деяких реплік оригіналу. У сцені “В’язниця” Гретхен співає пісню, взятую з німецької народної казки про дівчину, яку замордувала зла мачуха: “*Meine Mutter, die Hur*” [4 : 261]. М. Лукаш перекладає “*die Hur*” як “*ледащо*”, хоч інші перекладачі вживали слова “*курва*” (І. Франко [5 : 344] та Д. Загул [6 : 131–132]), “*шлюха*” (М. Улезко [8 : 281]). Піти шляхом інших перекладачів М. Лукаш не міг, адже це б означало цілковите перекреслення образу тієї Гретхен, яку він змальовував у першій частині. Саме тому в його перекладі читаємо “*Моя мати, ледащо*” [8 : 174].

На перший погляд через легкість, з якою читається переклад М. Лукаша, доволі важко відчуту кропітку роботу й уважність до деталей, що створюють цю злагожденість та гармонійність:

*Faust (allein). Wie nur dem Kopf nicht alle Hoffnung schwindet,
Der immerfort an schalem Zeuge klebt,
Mit gierger Hand nach Schätzen gräbt,
Und froh ist, wenn er Regenwürmer findet!* [4 : 150].

Це початок другого монологу Фауста, коли він критикує Вагнера. Вагнер і Фауст — обидва вчені, та Вагнер — упевнений, що вся мудрість є у книжках і в них можна знайти відповідь на всі питання, релігійне життя його цікавить мало, він переконаний, що знає майже все

і може навчити будь-кого, поважає Фауста лише тому, що той — загально визнаний авторитет. Фауст, на протигагу Вагнеру, більше цікавиться реальністю та дивиться на життя глобальніше; він усвідомлює, що, хоч і прочитав безліч книжок, та про життя знає дуже мало. Цього монологу Фауста не було в “Прафаусті”, тобто це вже переосмислення життя більш зрілим Гете.

Порівняймо:

*Фауст (сам). І як лиш голова йому не трісне,
Що в ню раз в раз таке терміття тисне,
За скарбами так покvapно гребе,
А радуєсь, як хробака найде!* [5 : 199]

*Фауст (сам). Як цей голови ще держаться надії,
Що над обгризками куняє по куткам,
Жадібною рукою шукає скарбів там, —
А знайде черв'яка, — Бог знає, як зрадіє!* [6 : 32]

*Фауст (сам). І як в цій голові не зникне вся надія!..
Вік липне до хламїття витхлого й сидить,
Жадливою рукою хоче клади рить,
А нагребє дощовиків, то вже й радіє...* [8 : 71]

Вже на фонетичному рівні знаходимо невідповідності. Перекладачі додають зайві строфи і цим змінюють сам настрій вірша. Лише у перекладі М. Лукаша і рима, і ритм зберігаються повністю, так само, як і в оригіналі:

*Фауст (сам). Іще його не зрадила надія;
Копається в гноїську, скарб шука,
А знайде часом черв'яка,
То, дурень, і тому радіє...* [8 : 42]

На лексичному рівні також можна виявити певні відмінності між образами Фауста в оригіналі твору та його перекладах. Таким чином, Фауст І. Франка говорить мовою, якою спілкувалися на той час мешканці Західної України. Про це свідчать такі форми слів, як “ню” — “неї” та “радуєсь” — “радіє”. І. Франко у передмові до “Фауста” пояснює це так: *“Я поклав головню вагу на зрозумілість і ясність бесіди, уникаючи по змозі менше вживаних провінціалізмів, окрім хіба тих немногих місць, де того вимагало окремішне забарвлення в самім оригіналі”* [5 : 180]. В устах Фауста М. Улезка та Д. Загула початок цього монологу звучить не так поважно, як в оригіналі, оскільки вони замінили чотири- і п'ятистопні ямби Й. В. Гете на шестистопні, тому змінилася і тональність вірша: де у Й. В. Гете відчувається

драматизм та розпач, у перекладачів — роздуми. Звичайно, вони намагалися компенсувати це експресивною лексикою, як-от: “*обгризками*”, “*хламіття витхлого*”.

Щоб надати монологам героїв більш жартівливого характеру, Й. В. Гете використовував короткі стопи. Так, у монолозі Малпія використано двостопний ямб, що надає “танцювального” ритму віршеві. Хоча на лексичному рівні він звучить поважно, та завдяки тому, що його промовляє Малпій та ще й двостопним ямбом, читач не буде сприймати ці погрози серйозно:

Der Kater. Das ist die Welt: / Sie steigt und fällt / Und rollt beständig; / Sie klingt wie Glas — / Wie bald bricht das! — / Ist hohl inwendig. / Hier glänzt sie sehr / Und hier noch mehr: / “Ich bin lebendig!” — / Mein lieber Sohn, / Halt dich davon! / Du mußt sterben: / Sie ist von Ton, / Es gibt Scherben! [4 : 200]

Тут використано дев’ятирядкову строфу з римуванням *аабвбггб*, а потім п’ятирядкову з римуванням *аабаб*. Усі перекладачі намагалися зберегти двостопний ямб. Але в оригіналі Й. Гете вводить хорей у п’ятирядковій строфі: “*Du mußt sterben*” на підсилення ефекту драматичності на лексичному рівні. М. Лукаш відтворив акценти оригіналу повністю, дотримуючись розміру, поставивши лексичне та змістове навантаження саме там, де й у Гете: “*І сам за те ж / Тоді помреш ти*”. Та все ж оте “*mußt*”, що передає визначеність завершення, тобто, що “*ти мусиш померти*”, не відтворено у перекладі. Цей уривок звучить радше як застереження, тобто є змога уникнути смерті, чого немає в оригіналі, як-от:

Маєній. Оце земля: / летить, кружля, / Не знає вину; / Бряжчить, як скло, / Бо в ній дупло / На всю нутрину; / Блищить, мигтить, / Кругом ряхтить, — / Гляди, мій сину, / За рухом стеж, / Бо розіб’єш / Її до решти / І сам за те ж / Тоді помреш ти [8 : 98–99].

Порівняльний аналіз перекладів І. Франка, Д. Загула, М. Улезка й М. Лукаша показує, що “*Фауст*” у перекладі М. Лукаша найбільше відповідає вимогам часу. Його розуміння філософського змісту “*Фауста*” підтверджене ґрунтовними коментарями, глибокою ерудицією, начитаністю та розумінням духу першотвору.

У результаті дослідження зроблено такі висновки:

1) текст художнього твору сприймається перекладачем не лише на семантичному, але й на так званому поетичному рівні. Автор створює образність, особливу силу впливу, не обов’язково вдаючись до незвичайних метафор чи якихось інших стилістичних прийомів. У словесно-художній творчості кожний елемент набуває смислу, він

обумовлений всім контекстом певного художнього твору і, ширше, культурою, тобто досвідом, світоглядом, задумом автора; 2) при калькуванні іншомовні реалії передаються за допомогою заміни їхніх складових частин — морфем, або прямими лексичними відповідниками в мові перекладу. На відміну від вищесказаного описовий переклад розкриває значення лексичної одиниці оригіналу за допомогою розгорнутих словосполучень, що показують істотні ознаки явища, яке позначається цією лексичною одиницею; 3) часто перекладачі вдаються до поєднання двох прийомів — транскрипції або калькування і описового перекладу, подаючи останній у коментарі. Це дає можливість поєднувати стислість та економність засобів вираження, властивих транскрипції, з розкриттям семантики певної одиниці, що досягається через описовий переклад.

Перспективу дослідження вбачаємо в аналізі лінгвістичних і екстралінгвістичних аспектів перекладу та розширенні меж подальшого дослідження проблеми перекладу.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Гюббенет И. В. Основы филологической интерпретации литературно-художественного текста / И. В. Гюббенет. — М. : изд-во МГУ, 1991. — 205 с.
2. Клименко О. Л. Про переклад субстандартної лексики / О. Л. Клименко // Методологічні проблеми перекладу на сучасному етапі. — Суми : СумДУ, 1999. — 195 с.
3. Чередниченко О. І. Оказіональні відповідники і переклад на різних рівнях еквівалентності / О. І. Чередниченко // Теорія і практика перекладу. — К. : Вища школа, 1981. — 177 с.
4. Goethe J. W. Faust. Gesamtausgabe / J. W. Goethe; Leipzig : Insel-Verlag. — 1969. — 651 S.
5. Франко І. “Фавст” Гете / І. Франко // Зібрання творів у п’ятдесяти томах. — Т. 13. — К. : Наукова думка, 1978.
6. Гете Й. В. Фауст. — [Перекл. з нім. Д. Загула] / Й. В. Гете. — Київ–Відень : Вернигора, 1919. — Ч. 1. — 1919. — 136 с.
7. Гете Й. В. Фауст: Трагедія. Перекл. з нім. М. Т. Улезко / Й. В. Гете. — Харків : Держвидав України, 1926. — Ч. 1. — 331 с.
8. Гете Й. В. Фауст; Лірика : Пер. з нім.; Передм. Д. Наливайка “Поет національний і всесвітній”, С. 5–22. / Й. В. Гете. — К. : Веселка, 2001. — 478 с.
9. Nida E. Principles of Correspondence. Toward a Science of Translating. — Leiden : Brill, 1964. — P. 156–171. (Reprinted in Venuti 200; P. 126–140).